

ingurumena

Zure esku dago

ELHUYAR 217. ZK.

Gesaltza Añana, beltzetik zurirako bidean

Kortabarria Olabarria, Beñardo

Elhuyar Zientziaren Komunikazioa

**Paraje bakartiak, berdeak
negu-udaberrian eta ez
horrenbeste uda-udazkenean.
Mendi ez oso altuz inguratutako
bailaratxoak, herri txikiak
–historikoak asko–, eta errepide
estu eta sigi-sagatsuak.
Arabako ipar-mendebaldea.
Urteen joan-etorrian han dago
Gesaltza, gatzaren herria.
Iraganean gatzak egin zuen
aberats, eta iragana du
etorkizun.**

DIAPIROA DA HARANEKO PROTAGONISTA NAGUSIA: lur azpian gordeta dagoen gatzetzko poltsa ikaragarria. Euri-ura lurrean sartzen denean, diapiroa zeharkatu eta lur azpiko gatzak disolbatzen ditu. Ondorioz, gatz askoko iturburuak azaleratzen dira haranean. Ur horrek 210 gramo gatz ditu litroko; itsas urak baino 50 aldiz gehiago. Eguzkiaren, haizearen eta gesaltzarren lanaren bidez, ura lurrundu egiten da eta gatzak geratu.

B. KORTABARRIA

Gatza egiten duten langileek milaka urte daramate ura larrain hauetan lurruntzen. Aditu askoren iritziz, litekeena da Gesaltza izatea Euskal Herriko herririk zaharrena. Gesaltzako gatz-jarduerari buruzko idatzizko lehen berriak 822. urtekoak dira. Badiardi hasieran gatzagak jabetza pribatua zutela, baina, denborarekin, jauntxoek jabetza izatera iritsi ziren. Hasierako jabeak ustiaketa-modu

berrietara egokitu beharrean aurkitu ziren. 1137. urtean, Alfonso VII.a erregeak gatzaren monopolioa egituratzeko oinarri juridikoak ezarri zituen, teoriarik produktua hobeto eta zuzenago bana zedin. XIII. mendean koroak dirutza handia ateratzen zuen gatzaren komertzioetik, bai gatzagak zuzenean ustiatzen zituelako, bai eta alokairuan ematen zituelako ere. ➔

Nolakoak dira gatzagak?

Gauza bakarra balira bezala hitz egiten da gatzagez. Eta izan hala dira, baina, egitura osoaren barruan, badira ondo bereiz daitezkeen alde bat baino gehiago. Guztien bat-egiteak egiten du Gesaltza den modukoa.

Iturburuak lehenik

Ezinbestekoak, noski. Hor daude lehengaiak: ura eta gatzia. Haranean iturburu gehiago dagoen arren, gaziak lau dira. Nagusia Santa Engrazia izenekoa da. Haranaren mutur batean dago, hegoaldean, Muera ibaiaren jaiotetik oso gertu. Lurrean dagoen zulo angeluzuzena da, egurrezko egitura batez sustengatua. Gesala ia kanporaino irteten da hor. Fuentearribako iturburu haranaren ekialdean dago, buztin iragazgaitzez inguratua dago eta putzu baten itxura du. La Hontana eta El Pico dira beste bi iturburuak, aurreko biak baino txikiagoak.

B. KORTABARRIA

Banaketa-sarea

Gesala iturburuetatik larrainetara eramateko ubide-sarea. Ubide-sarea Royo izeneko zurezko kanalek osatzen dute. Ibilbidea Santa Engrazia iturburuan hasten da, ubide bakarrarekin. Gesala putzu bakar batera eramaten da. Gero, han, bitan banatzen da, Muera ibaiaren alde bietara. Horietako bakoitza ere bitan banatzen da, eta segidakoak ere bai... haran osoa hartu arte. Ubideen euskarriak era guztietakoak dira. Tarte batzuetan larrainetan jartzen dira, beste batzuetan lurrean bertan, eta badira malden arteko lotura lortzeko propio egindako egurrezko egiturak ere.

B. KORTABARRIA

Bilketa-putzuak

Larrainetako gatzia eguneko edozein ordutan har bazitekeen ere, gesala hartzeko ordutegi jakin bat izaten zuten gatzagetako langileek. Horregatik, gatzia gorde ahal izateko putzu edo biltegi batzuk izaten zituzten. Neguan betetzen ziren sarritan, udaran ekoizpen-lanak egiteko. Putzuak batzuetan kanpoan egoten dira, beste batzuetan albate edo ureztatzeko ateetan

–larrain azpian eraikita– eta berotzeko erabiltzen direnak ere badira; hau da, larrainean utzi aurretik gesala berotu dadin eraikitako putzuak. Berotzeko putzuetan gesala berotu egiten zen larrainean utzi aurretik.

B. KORTABARRIA

Larrainak

Oholtza horizontalak izaten dira, hainbat altueratan jarrita. Gesala larrainean gainean uzten da. Eguzkiak eta haizeak gesalaren ura lurruntzen dute eta larrain gainean gatzia geratzen da. Larrain-multzo bakoitzak gatzia ekoiztu ahal izateko elementu guztiak izaten ditu: gesalaren sarrera, bilketa-putzuak, larraina bera eta gatzaren biltegia. Oholtza egiteko, lehenik egurrezko egitura egiten da. Gainean, oholak jartzen dira, buztinez estalita; alboetan, berriz, egurrezko apeak eta harriak pilotzen dira, egitura eror ez dadin. Buztinaren gainean errekarriak jartzen dira, larraina bukatzeko. Porlana erabiltzen hasi zirenean, errekarrien gainean botatzen zen.

Larrain-multzoek etxaldeak osatzen dituzte; hau da, langile bakarrak lantzen duen eremua. Denborarekin, noski, eremu horien mugak aldatuz joan dira, eta gaur egun zaila da bereiztea zer zen eremua eta zer ez.

B. KORTABARRIA

Gatz-biltegiak

Larrainean azpian kokatuta egoten dira. Goian dauden zulo batzuetatik botatzen da gatzia, betetzeraino. Han edukitzen dute, garraiatu behar duten eguneraino.

B. KORTABARRIA

Gatzak guztia egiten du bere haran zurian.

B. KORTABARRIA

Aurkitu diren aztarnen arabera, esan daiteke, Erdi Arotik aurrera gutxienez, gatzak lortzeko larrainak haran guztian zehar banatzen zirela, iturburu nagusitik abiatuta. Larrainak mendi-magalen behealdean soilik zeuden jarrita, aldapa gutxi zegoen tokietan. Beraz, larrainak orografiara egokitzen ziren. Mendiak eta uraren noranzkoak baldintzatzen zuten larrainak jartzea edo ez jartzea. Gaur egun ustiaketa jasagarriaz hitz egingo litzateke seguru asko.

Produktibitatearen bidetik

Koroak dirutza handia ateratzen zuten gatzagen kontura, baina gehiago nahi zuten; bazekien haran gazitik ateratzen zena baino gatz gehiago atera zitekeela. Hortaz, 1801. urtean, azpiegitura zaharrak desegiteko eta berriak sortzeko plana jarri zuten abian. Erreformaren helburuak ziren gatz gehiago eta hobea ateratzea. Horretarako, larrain zahar gehienak desegin eta berriak egin zituzten. Berrikuntza teknikoekin bat etor zitezkeenek baino ez zuten iraun. 1814. urtetik aurrera, jabe

“Gesaltzako urak 210 gramo gatz ditu litroko; itsas urak baino 50 aldiz gehiago”

bakoitzari itzuli zitzaion gatzak nahi zuten bezala bildu eta saltzeko askatasuna, merkatuan lehiatzeko. Gatzaren salerosketak garrantzia handia hartu zuten, elikagaiak egoera onean mantentzeko erabiltzen hasi baitzen.

XX. mendearen hasieran gatzak negozio izaten jarraitzen zuten, baina ez Gesaltzan bakarrik. Kostaldeko zenbait tokitan ere abian zen gatzaren produktzioa. Ekoizpen berriak ziren, abantaila tekniko handiak zituztenak, eta, noski, gatz ugari atera eta saltzen zuten.

Arabarrak gatzagei ahalik eta etekin handiena ateratzeko lehiak sartu ziren. Larrainak egiteko ohiko teknikak baztertuta, porlana erabiltzen hasi ziren. Porlana, batetik, azpiegiturak egiteko erabili zen; bestetik, berriz, produktzioa handitzeko, porlana bera jartzen baitzuten larrainen gainean.

Produktzioa asko hazi zen, larrainak errazago eraikitzen zirelako eta gatzak errazago jasotzen zelako. Ez hori bakarrik. Porlana erabiltzen hasi zen arte, Gesaltzan gatz marroixka lortzen zuten, egurraren eta buztinaren kolorekoa; porlanarekin, berriz zuria. Berrikuntza, baina, agoniaren hasiera izan zen. ➔

B. KORTABARRIA

Porlana erabiltzen hasteak ekarri zuen gatzgintzaren gainbehera.

Gatza egiten

Gaur egun gatza egiten duen lagun bakarra geratzen da Gesaltzan, baina lehen herritarren zeregin nagusia izan zen. Lana udaberriarekin hasten zen. Larrainak konpondu behar ziren lehenik, erori egiten zirelako batzuk edo neguko eurite, elurte eta izozteen ondorioz pitzatu egiten zirelako beste asko.

Larrainak eta ubideak konpondu ondoren, gatza bideratzen zen larrainera. Larraina bete, mugitu, busti, bildu eta biltegiatu egiten zen. Eguzkiak, batez ere, eta haizeak, laguntzen bazuen, ura pare bat egunean lurrundu eta kristalizazio bidez gatza agertzen zen. Hura biltegiatu utzi, eta berriro hasten zen zikloa.

Santa Engrazia iturburua, haraneko nagusia.

B. KORTABARRIA

Gatzak ia material guztiei eragiten die, eta porlana hondatu egiten zen haraneko baldintza gogorrek, pitzatu egiten zen. Batzuetan pitzadura estali eta konpon zitekeen arazoa, baina, askotan, pitzadura handiegia zenean, konponketak egiteko porlan-geruza berriak jartzen ziren larrainen gainean.

Pisua gehituta, egitura osoa erortzeko arriskua ere gehitzen zen. Orduan, nahitaez kendu behar zituzten porlan-geruza guztiak. Porlana kentzean, itsatsita zeramatzan errekarriak ere kentzen ziren. Ezin birziklatu. Obra-hondakin ugari ere sortu ziren, baina gatzagetako langileek ez zituzten

*“porlanarekin
gatz zuria
lortzen zuten;
berrikuntza, baina,
agoniaren hasiera
izan zen”*

ateratzen, zaila izateaz gain garestia ere bazelako. XX. mendearen erditik aurrera –60ko hamarkadatik–, gain-behera etorri zen gatzaren negozioa. Haran gazia belztu egin zen. Mila urte-tik gorako historia akabo 40 urtean,

gatzagak zementuzko hilerri handi bihurtu ziren. Gaur egun 150 larrain baino ez dira ustiatzen Gesaltzan. Lan-gile bakarrak dihardu lanean, gainerakoek aspaldi utzi zioten.

Hala ere, haran gaziak ez du galdu itxaropenik izan zena berriro izateko. Haranaren edertasun aparta gorde beharreko zerbait dela erabakita, indarrean da ‘Haran gazia osorik berreskuratzeko egitasmoa’. Euskal Autonomia Erkidegoko eta Arabako erakundeek laguntzarekin, diziplina anitzeko aditu-talde batek gatzagak berreskuratzeko asmoari heldu dio. Azterketa arkeologikoak egin dituzte, arkitektonikoak, sozioekonomikoak, ingurumenari dagozkionak eta abar, guztia helburu bakarrarekin: banan-banan, haraneko 5.500 larrainak berreskuratzea.

Dagoeneko bost urte daramatzate lanean, eta zati txiki bat berreskuratu dute. Lanak amaitutakoan, 20 urte barru, larrain horietako asko gatza egiten hasiko dira berriz. Noski, ekonomiaren ikuspegitik, gatza ekoiztea ez da errentagarria izango, ezin lehiatuko baita merkatuan; baina bizia itzuliko dio haranari, haran gazi biziari.

Larrainen azpian biltzen da gatza.

B. KORTABARRIA